

Biskup antifašist protiv komunista Josipa Broza Tita – Vatikanska misija američkoga nadbiskupa Josepha P. Hurleya u počecima Titove Jugoslavije

Povod ovom napisu je knjiga Charlesa R. Gallagera, S. J., *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, Yale University Press, New Haven & London, 2008. Knjiga kod hrvatskih čitatelja mora izazvati pozornost zbog činjenice da je Hurleya Sv. Stolica postavila za šefa vatikanske misije u Jugoslaviji u najtežem času za Katoličku crkvu u vrijeme komunističke poslijeratne represije koja je kulminirala suđenjem zagrebačkome nadbiskupu Alojziju Stepincu. Uistinu, autor toj Hurleyevoj misiji posvećuje tri poglavlja: 8. koje je naslovljeno "A Parallel Endeavor against Communism: The United States and the Vatican in Tito's Yugoslavia", 9. koje nosi naslov "Betrayal in the Balkans: The Stepinac Case" i 10. "Standing Alone between Church and State". Knjiga, i osobito ta tri poglavlja, zanimljiva je za hrvatskog čitatelja i zbog toga što autor donosi pojedinosti koje su do sada bile manje poznate ili uopće nepoznate.¹ Autor knjige je mlađi isusovac kojemu je to bila doktorska disertacija na isusovačkom Marquette University u Millwaukeeju. Za izradbu doktorata imao je na raspolaganju Hurleyevu osobnu arhivu i istraživao je američke državne arhive.

Vatikanski monsinjor u službi američkih interesa

Crkvena karijera J. P. Hurleya je prilično zanimljiva, a prateći ga tijekom raznih razdoblja te karijere pokazuje se prilično neobičnom osobom i još neobičnijim diplomatom. Za nas je manje zanimljiv Gallagherov prikaz njegova djetinjstva kad je rano ostao bez majke, pokušaja ulaska u vojnu karijeru, školovanja u isusovačkom St. Ignatius College u Clevelandu te školi za spremanje svećenika St. Bernard's Seminary in Rochester, New York, svećeničkoga ređenja te službovanja na nekoliko župa i misija u Indiji. U tom (prvom) poglavlju autor se dotiče nekih bitnih odrednica američkog katolicizma prve polovice 20. stoljeća, poput amerikanizacije, antisemitizma, militarizma i sl. Za nas je svakako važna autorova primjedba da je nastojanje američkih katolika oko što boljeg uklapanja u američko dominantno protestantsko društvo kako bi dokazali svoj patriotizam (amerikanizam) utjecalo i na Hurleyeve političke poglede.

Hurley je ušao u vatikansku diplomaciju 1934., dakle u vrijeme pape Pija XI.² i njegova državnog tajnika kardinala Ottavianija. Jedna od prvih zadaća bio mu je po-

¹ U hrvatskoj historiografiji postoje, uz propagandne primjedbe komunističkih vlastodržaca, samo usputne informacije o Hurleyevoj misiji u Jugoslaviji. Vidjeti, primjerice, Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Otokar Keršovani, Rijeka 2004.; ISTI, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, sv. I. 1945.-1952., Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Radovi 16, Zagreb 2008. Malo detaljnije i pouzdanije informacije donijela je srpska povjesničarka Radmila RADIĆ, *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1970.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1995.; ISTA, *Država i verske zajednice 1945-1970.*, Prvi deo: 1945-1953. (ćirilica), Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2002.

² Korisne informacije mogu se naći na: http://pissoff.enemy.org/holy_father/pius_xi/index.htm

kušaj ušutkavanja popularnoga katoličkog svećenika Charlesa Coughlina iz Detroita koji je na radiju raspirivao antisemitizam u Americi. "Father Coughlin" je bio oseban američki tip izraza straha koji je bio prisutan u ostatku Crkve, a to je bio strah od širenja komunizma iz Rusije. I u Hrvatskoj je između dvaju svjetskih ratova taj strah bio prisutan, što se vidi na stranicama tadašnjih katoličkih glasila.³ S tim strahom je povezano i isticanje uloge Židova u boljševičkoj revoluciji u Rusiji i u širenju komunizma na svjetskoj razini.⁴ Vatikanskoj je diplomaciji Coughlin predstavljao problem, ali ga nije bilo lako riješiti budući da je morala voditi računa o totalitarnim režimima u svom susjedstvu, napose u Italiji i Njemačkoj. "Ovdje smo izloženi silnim napadima", pisao je Hurley detroitском nadbiskupu Mooneyu, "zbog navodnog maženja Semita" (str. 62.). Hurley je mogao uprijeti prstom na mnoge kritičare vatikanske politike zbog zaštite Židova, a među njima je najglasniji bio talijanski ministar bez lisnice Roberto Farinacci, urednik protuklerikalne revije *Regime Fascista*, koji je optužio Vatikan zbog "tjeranja linije" s komunistima, Masonima, Židovima i protestantima. Gallagher zaključuje da je Coughlinov slučaj riješen tajnim dogovorom između njega i njegova nadbiskupa.

Kad je Hurley postao zagriženi antifašist? Gallagher tvrdi (četvrto poglavlje) da su britanski predsjednik vlade Neville Chamberlain i njegov tajnik za vanjske poslove Sir Charles Lindley Wood Viscount Halifax početkom 1939. uvjerali Pija XI. da je nacizam opasniji za katolicizam od komunizma. Gallagher ne kaže je li i Hurley tada usvojio isto mišljenje. Vjerojatno je, ali je u njegovu slučaju presudno bilo to što je to bilo stajalište i State Departmenta. Hurley je, naime, toliko snažno prigrlio ciljeve američke vanjske politike da je stajališta State Departmenta gotovo doslovice plasirao u vatikanski dnevnik *Osservatore Romano*.

No dolaskom Pija XII.⁵ na papinski tron vatikanski stil i politika promijenili su se te ni Hurley nije mogao imati isti tretman. Dva su trenutka, čini se, bila ključna. Prvi je taj da se Pio XII. otvorio Sjedinjenim Američkim Državama. Nije bilo nevažno to što je prije nego što je postao vrhovni poglavar Crkve boravio dulje vrijeme u Americi. U svakom slučaju, nakon što je sjeo na Petrovu katedru, Pio XII. je krajem 1939. prvi put u povijesti prihvatio službeno poslanstvo Sjedinjenih Američkih Država u Vatikanu u osobi Myrona C. Taylora. Američki veleposlanik u Italiji William A. Phillips već je uvelike radio na sprječavanju priključenja Italije Osovini i na pridobivanju Vatikana na američku stranu. Drugi trenutak je bio taj što Pio XII. nije zbog toga htio postati igračka u američkim rukama. Svjestan činjenice da je duhovni poglavar katolika cijeloga svijeta, htio je ostati neutralan u odnosima velikih sila. Hurley nije mogao prihvatiti tu Papinu neutralnost te ju je tumačio kao neodlučnost. Ni Gallagher ne razumije bit Papina stajališta u sukobima velikih kad tvrdi da se Pio XII. vodio načelom *nepristranosti*, a ne samo neutralnosti, zbog čega je unedogled brusio svoje tekstove i ublažavao retoriku i što ga je navodno vodilo u neodlučnost.

³ Opširnije: Jure KRIŠTO, "Reakcije katoličke crkvene hijerarhije i društava u diktaturi", bit će objavljen u zborniku radova "Hrvatska između slobode i jugoslavenstva. U povodu 80. obljetnice šestosiječanjske diktature", održanog u Zagrebu 8. i 9. siječnja 2009. u Hrvatskom institutu za povijest.

⁴ Jedna od novijih, i kontroverznih, rasprava je: Aleksandar SOLŽENJICIN, *Dva veka zajedno (1795-1995)*, 2. dio, Paideia, Beograd 2003.

⁵ Korisne informacije mogu se naći na: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/index.htm

Čini mi se razložnijim mišljenje onih koji ističu da je Pio XII. javno iznosio kršćanska načela kao pretpostavke za novi međunarodni poredak, a nije se želio opredjeljivati za bilo koja konkretna rješenja. Iz Papinih mnogobrojnih radijskih poruka kristalizira se misao da je Europa pred propašću zato što je zaboravila na svoje kršćanske korijene i na Boga, a u tome su jednako sudjelovali svi totalitarizmi. Pio XII. je pozivao Europu i svijet da se vrate Bogu, a konkretna rješenja je prepustio svjetskim političarima. S druge strane, slušao je vapaje političkih i vjerskih predstavnika naroda istočne Europe kojima je prijetila opasnost od komunističke prevlasti i pokušavao je uvjeriti Amerikance i Britance da bipolarni svijet demokracija-komunizam neće biti dobar. U tom smislu se nije priklanjao ni savezničkoj retorici da samo fašizam i nacizam, a ne i komunizam, predstavljaju opasnost za kršćanstvo i za svijet.⁶

Hurley se opredijelio za stajališta svoje vlade koja je svakako željela sačuvati Staljinovo savezništvo kako bi mogla pobijediti nacizam i fašizam, uopće se ne obazirući na karakter svoga saveznika. Hurley se nije obazirao ni na vizije pape Pija XII. o postrovanjskoj budućnosti svijeta. I Gallagher prosuđuje Hurleya i Pija XII. zbog istoga uvjerenja da je nacizam veći neprijatelj vjere i Katoličke crkve od komunizma te drži temeljnim nedostatkom Pija XII. njegov strah od komunizma. Stoga će mu biti neshvatljivo zašto je u životnome susretu s komunizmom Hurley postao jednako žarki protukomunist kao što je bio antifašist. Gallagher ne uspijeva spoznati karakter komunizma ni iskustvo Katoličke crkve u Hrvatskoj u vrijeme kad je Hurley bio predstavnik Sv. Stolice u Beogradu. Odgovornost za to, čini se, leži u Gallagherovoj, kao i nekada Hurleyevoj, nezainteresiranosti za onaj dio Europe kojemu je prijetila opasnost od komunizma i za život tih naroda pod komunizmom. To je bio i ostao nekakav Istok na koji se gleda s visoka i čiji se strahovi i nadanja ne prihvaćaju.

Očekivano, Papa je bio nezadovoljan nestašlucima američkog premeta te ga je "unaprijedio" poslaviši ga iz vaticanske diplomacije za naslovnog biskupa zapuštene biskupije na Floridi, St. Augustine.

No biskup je, čini se, više volio biti antifašist, nego crkveni prelat. Gallagher opisuje (šesto i sedmo poglavlje) Hurleyevo svojevoljno stavljanje na raspolaganje predsjedniku SAD-a i State Departmentu. Predsjednik Roosevelt ga je želio upotrijebiti za izradu "teologije rata" prema kojoj je Hitler demonska snaga koja želi podčiniti zapadnu civilizaciju, a Ameriku je Bog odabrao da bude na braniku protiv tog plana. Tom je "teologijom" trebalo izvući američku katoličku hijerarhiju i Ameriku iz izolacije. Hurley se ponovno poslužio metodom kojom je stajališta State Departmenta plasirao u vaticanski *Osservatore Romano*. U skladu s interesima američke politike, počeo je propovijedati i u biskupijskom glasilu objavljivati govore protiv nacizma kao glavnog neprijatelja vjere i Crkve, a podtajnik u State Departmentu Sumner Wells ih je plasirao u razne novine po cijeloj Americi. Znao je često govoriti "state is right" (država je u pravu) čime je davao do znanja da je nacionalist u njemu nadjačao svećenika. Time se nije odmicao samo od Pape, nego se, kako su ga opominjali neki američki biskupi, udaljivao od demokracije i približivao totalitarističkim pogledima na politiku. Zastupao je, naime, tezu da svu vlast u vođenju rata treba prepustiti predsjedniku.

⁶ Vidjeti: Emilia HRABOVEC, "Der Heilige Stuhl, das Östliche Europa und die Angänge des Kalten Kriegs", *Blaženi Alojzije Stepinac*. Zbornik radova međunarodnoga simpozija održanog 19. rujna 2008. prigodom proslave X. obljetnice beatifikacije, Glas koncila, Zagreb 2009., 88.-114. (hrvatski prijevod: "Sveta Stolica, istočna Europa i počeci Hladnoga rata", 240.-263.).

Antifašist u susretu s komunizmom

Život se zna čudno poigrati s ljudskim sudbinama, kao što se poigrao s Hurleyem kad ga je sučelio s komunizmom, njega koji je do tada čvrsto vjerovao, i tako se ponašao, da je nacizam veće zlo i veća opasnost za Crkvu i kršćanstvo od komunizma. Rezultat američkoga savezništva sa Staljinovim Sovjetskim Savezom u borbi za uništenje nacizma i fašizma bio je taj da je cijela istočna Europa bila pritisnuta totalitarizmom koji je uništavao Katoličku crkvu i kršćanstvo općenito u razmjerima koji do tada nisu bili viđeni, čak ni pod nacizmom (ako se uzme u obzir da je Hitler uništavao Židove na rasnoj, a ne vjerskoj osnovi). Amerika, pobjednica u ratu i predvodnica demokratskoga svijeta, postala je snaga kojoj se svijet okretao i od koje je očekivao pomoć u borbi protiv zla komunizma. I Sv. Stolica, s Pijom XII. i dalje na čelu, dala je jasno do znanja da su njezine oči kao i oči demokratskog svijeta uprte u Ameriku.

Gotovo da je bilo logično da Sv. Stolica pošalje Hurleya u prve redove borbe protiv komunizma. S jedne strane, Pio XII. je poznao Hurleyev antifašizam, što je trebalo udobrovoljiti komunističkog vlastodršca Josipa Broza Tita. S druge strane, Hurley je bio hrabar čovjek, gotovo militarističkih nagnuća, kojemu je konfrontacija s neistomišljenicima u krvi, još k tomu Amerikanac, što ga je kvalificiralo da se kao predstavnik Katoličke crkve usprotivi komunističkom planu podčinjavanja Crkve režimu. Sv. Stolici je bilo poznato da je Tito do tada pobio na stotine svećenika, mnoge držao u zatvoru i odlučio obračunati se s Crkvom kao što su se nekad njegovi sovjetski uzori obračunali s vjerom.

Gallagher iznosi podatak, koji do sada u historiografiji nije zapažen, da je papa Pio XII. razgovarao s Hurleyjem još u siječnju 1945., dakle, prije završetka rata, i priopćio mu da će biti imenovan "regentom *ad interim*" ili upraviteljem Apostolske nuncijature u Beogradu. Imenovanje je bilo objavljeno 22. listopada 1945., mjesec dana nakon što je Američko veleposlanstvo u Beogradu počelo s radom. Papa je Hurleyev status osnažio titulom nuncija, a naslovom regenta – koji nije bio uobičajen u vatikanskoj diplomaciji, za razliku od drugih diplomacija – dao komunističkim jugoslavenskim vlastima do znanja da Hurley zamjenjuje samoga Sv. Oca i da ima ovlasti kao i on. Sv. Stolica je, očito, računala na mogućnost da će komunisti izolirati Vatikan te je Hurleyju dala ovlasti da sklapa ugovore, imenuje biskupe i druge službenike u Crkvi, rješava međudržavne i slične probleme nužne u slučaju da budu potrebne (str. 155.-156.). Gallagher nije zapazio da je *Osservatore Romano* opisao Hurleyjevu misiju gotovo istim terminima kojima je bila opisana misija izaslanika Sv. Stolice pri Biskupskoj konferenciji u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Ramira Marconea, naime da će mu dužnost biti prikupljanje informacija od katoličkog episkopata o stanju Crkve.

Sv. Stolica je imenovala američkog prelata na mjesto nuncija u Beogradu u nadi da će imati potporu američkih vlasti, ali nije bila svjesna da je Hurley već davno bio u dosluhu s američkim vlastima koje je uvelike prelazilo granice potpore. Nije čudno, kako nas informira Gallagher, da su tijela američke vlade odmah postala zainteresirana za Hurleyevo imenovanje. I prije službene objave Hurleyeva imenovanja, službenici Ratnog ureda informirali su ga o političkim i ostalim prilikama u Jugoslaviji, a ni službenici tajnih službi nisu izostali; po svemu se čini da su ga obavještajci pripremali za obavještajni posao te da je on to prihvatio (str. 156.).

Gallagher upozorava na kompleksnost religijskih i nacionalnih odnosa u Jugoslaviji u kojima Hurley nije dovoljno znao. Na žalost, ni Gallagher nije puno bolje informiran, osobito glede položaja Katoličke crkve u toj multinacionalnoj i multikonfesionalnoj državi te o ulozi pojedinih crkvenih predstavnika, napose zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca. No ne možemo ga puno ni kriviti, jer pokušavajući bolje upoznati tu kompleksnost oslanjao se na ono malo djela objavljenih na engleskom jeziku, poput Joze Tomaševića⁷ i Stelle Alexander,⁸ koje se ne bi moglo smatrati protukatoličkim, ali ni naklonjenima katoličkom viđenju događaja, te onih koji jesu protukatolički već i time što zastupaju komunističke poglede na političke prilike, poput Michaela Phayera⁹ i mnogih drugih (vidjeti str. 166., bilješka 33), a malo na djela "katoličkih" pisaca, poput Richarda Pattea,¹⁰ Gianpaola Matteija¹¹ i dr. To je vjerojatno jedan od razloga što ne razlučuje stvarne pokazatelje u obilju propagandnoga štiva. Stoga i stajalište Domenica Tardinija iz vatikanskoga Državnog tajništva da "kler i ugledni katolici" bježe pred komunistima jer "su progonjeni samo zbog toga što odbijaju prihvatiti komunističke poglede" smatra "naivnim" (str. 159.). Gallagher je, očito, prihvatio protukatoličku komunističku i srpsku propagandu da je katolički kler simpatizirao naciste (!) i s njima surađivao te sudjelovao u zločinima protiv nekatoličkog stanovništva. Stoga ne prihvaća, zapravo zamjera, i Vatikanu i nunciju Hurleyu da u sučeljenju s komunizmom nisu uzeli u obzir "prijašnju povezanost hrvatskih katolika s ustašama" i prijašnje "suradništvo s nacistima", dapače "suučesništvo s ustaškom vladavinom terora" (str. 159.). Čudi se što Hurley nije prihvatio da su "hrvatski katolici mogli počinuti ratna zlodjela koja im se pripisuju", ne pokušavajući razlučiti tko je počinio zločine, tko tvrdi o njihovu počinjenju i tko ih pripisuje katolicima (i katolištvu!), u kojim povijesnim i ratnim okolnostima su počinjena i slična pitanja. Sve je to pomalo nevjerovatno, no postaje jasnije kad se uvidi da Gallagher opravdava postupanje komunista prema Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji i da njihove montirane procese crkvenim ljudima, uključujući i proces nadbiskupu Stepincu, smatra legitimnim i vjerodostojnim sudskim postupcima sličnima onima u Sjedinjenim Američkim Državama. Ne čudi stoga što zamjera Hurleyu što je zaboravio svoj antinacizam i što sada smatra komunizam neprijateljem broj jedan te da se čak priklonio "hrvatskom nacionalizmu". Čudno je da autor koji je pokazivao simpatije za Hurleyevo manifestiranje američkog nacionalizma - i protiv Sv. Stolice i svojih kolega biskupa - kako bi upozorio na opasnost od nacizma, sada zamjera priklanjanje hrvatskom nacionalizmu u borbi s "neprijateljem broj jedan", komunizmom. Nije, dakako, važno njegova nelogičnost

⁷ Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford, California, 2001.

⁸ Stella ALEXANDER, *Church and State in Yugoslavia since 1945.*, London, Melbourne 1979.; ISTA, *The triple myth: a life of Archbishop Alojzije Stepinac*, East European Monographs, No. 226, Boulder, New York 1987. (hrvatski prijevod: *Trostruki mit, Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Slepina*, Zagreb 1990.).

⁹ Michael PHAYER, *The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965*, Indiana University Press, Bloomington, 2000.

¹⁰ Richard PATTEE, *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, The Bruce Publishing Company, Milwaukee, 1953.

¹¹ Gianpaolo MATTEI, *Il Cardinal Alojzije Stepinac. Una vita eroica nella testimonianza di quanti di lui sono stati vittime della persecuzione nella Jugoslavia comunista*, Città del Vaticano, 1999. (engleski prijevod: *Cardinal Alojzije Stepinac. A heroic life in testimony of those who, together with him, were victims of the persecution of Communist Yugoslavia*, Glas koncila, 2005.).

u Hurleyevu slučaju, nego je problem što autor ne pokušava uzeti u obzir i razumjeti razloge i objašnjenja vezana za hrvatski nacionalizam koja iznosi Sv. Stolica, hrvatski biskupi, s nadbiskupom Stepincem na čelu i – Joseph Hurley, sada nuncij Sv. Stolice u komunističkoj državi. Svjestan da je, iz američke perspektive, teško prigovoriti hrvatskom nacionalizmu kao patriotizmu, Gallagher dodaje da Hurley nije bio svjestan “da se hrvatski nacionalizam definirao u odnosu na jedinstvene kulturne i vjerske varijable” (str. 159.), a među njima izuzetno mjesto zauzima ideja da su Hrvati “predziđe kršćanstva”. Iz toga ne izvodi nikakve zaključke te je vjerojatno mislio da je takva ideja po sebi zločesta, možda i zločinačka. Takvu Hurleyevu “naivnost” Gallagher pripisuje “amerikaniziranome katoličkom svjetonazoru” (str. 159.) uzdižući tako američko poimanje stvari i događaja iznad nekakvoga hrvatskog koje po definicije mora biti nisko i primitivno. U konačnici, Gallagher ne prihvaća Hurleyevo informirano stajalište o hrvatskome katolicizmu i o odnosu Katoličke crkve u Hrvatskoj prema događajima u vrijeme rata zato što prihvaća komunističku propagandu i autore koji su na njoj pisali svoje knjige kao mjerilo stvari. Dapače, Gallagher se čudi njegovoj “transformaciji od zagriženog antinacista do tolerantnoga apologeta ustaštva” (str. 160.) te ne prihvaća Hurleyevo smještanje hrvatskog ustaštva u kontekst pobune protiv srpske dominacije i borbe protiv komunizma. Hurley je konačno uvidio da je katoličkim Hrvatima komunizam bio isto tako velika opasnost prije rata kao što je Amerikancima sada, ali Gallagher ne prihvaća takvo objašnjenje, iako Hurley opisuje komunizam identičnim rječnikom kojim je nekad opisivao nacizam: “crvena neman, barbari dvadesetog stoljeća” (str. 160.). Umjesto prihvaćanja ili obrazloženog neslaganja s takvim Hurleyevim stajalištem, Gallagher ponavlja komunističku klevetu protiv hrvatskih katolika, svrstavajući i “hrvatsku katoličku hijerarhiju” u zločince kojima Hurley “oprašta” (str. 160). Gallagher predbacuje Hurleyu i za navodnu “novu sljepoću na kolaboraciju katoličkog svećenstva tijekom rata” (str. 171.).

Gallagherov nekritički odnos prema komunizmu i propagandi koja se prelijevala u historiografiju čudi, jer opisuje Hurleyeve napore da spriječi izvršenje smrtne osude časnih sestara u Gospiću, budući da je znao da su optužbe neutemeljene. Angažiranjem i Američke ambasade, trima sestrama je smrtna osuda promijenjena u 20-godišnjnju robiju, dok je sestra Žarka Ivasić strijeljana. Sve druge osude i ubojstva svećenika i biskupa bila su izvedena zbog neutemeljenih optužaba ili bez valjanih sudskih procesa. Nejasno je zašto Gallagher teško prihvaća svjedočenje crkvenih krugova da je na temelju takvih dokaza upriličeno i suđenje nadbiskupu Stepincu, nego ponavlja ublaženu tezu komunističkih propagandista da je Stepinac “jedan od najkontroverznijih katoličkih klerika cjelokupnoga Hladnog rata” (str. 166.). U čemu je kontroverzija? Gallagher iznosi sve optužbe navedene na političkome suđenju nadbiskupu Stepincu kao da su legitimne i pravno i stvarno utemeljene. Ističe ipak da je Stepinac slično kao Hurley grmio protiv nacizma i rasnih zakona, ali odmah dodaje – pozivajući se na Menachema Shelaha¹² – da “mnogi znanstvenici” “vjeruju da je Stepinac mogao učiniti više u kritici Ustaškog režima” te dodaje prigovor upućivan Piju XII. da je takve kritike iznosio “tiho i oprezno” (str. 167.). Objektivian promatrač mora zdvojno i ironično zaključiti da su Stepinac i Pio XII. trebali pričekali današnje kritičare da im kažu kako bi njihovi prosvjedi trebali izgledati.

¹² Shelah je prezime koje je Raul Špicer, hrvatski Židov, uzeo kad se naselio u Izraelu. Opširnije vidjeti: Frano GLAVINA, “Čovjek koji je krivotvorio povijest i prezirao domovinu”, *Nedjeljna Dalmacija*, 1. rujna 1995., 36.

Gallagher također iznosi prigovor Stepinčevih kritičara da je prema komunistima bio oštrij nego prema ustašama, ne uzimajući u obzir činjenicu da je Tito izravnije od Pavelića napadao njegovu Crkvu, ubijao njegovo svećenstvo i vjernike, zatvarao ih i štetio interesima Crkve. Pavelić je, ako ništa drugo, o sebi izgrađivao predodžbu “dobroga katolika”, kako i Gallagher iznosi te, iako nije podnosio Stepinca ni neke druge svećenike, nije progonio Crkvu.

Gallagher se, izgleda, slaže s tezom da je Stepinac razljutio Tita biskupskom poslanicom vjerničkom puku sa zasjedanja Biskupske konferencije u rujnu 1945. te da je Titova vehementna reakcija pojačanog progona opravdana ili barem razumljiva. Istina, Gallagher navodi da je nuncij Hurley Titu izrecitirao istu listu prigovora koju su biskupi naveli u svojoj poslanici. Iznosi i to da je Hurley učinio sve da onemogući Titovu zamisao odstranjenja Stepinca s nadbiskupske katedre i iz zemlje, uključujući i hitan sastanak s Pijom XII. na kojem je branio tezu da “će se ovce raspršiti ako se udari po pastiru” (str. 170). No Gallagher se nije sustegnuo od prigovora Hurleya da je štitio “hrvatski katolički nacionalizam” i ideju *antemurale Christianitatis*.¹³ Još je čudnije što Gallagher Stepinčevo pojavljivanje u javnosti najprije s ustaškim vodstvom, zatim s komunističkim, tumači kao njegov “zamršen javni položaj” zbog čega je mogao “postati problem” ako ga Pio XII. ostavi na čelu zagrebačke nadbiskupije (str. 169.). Stepinčevo isticanje te činjenice kao objašnjenje da se u svojstvu predstavnika Crkve morao susretati s političkim predstavnicima je logično i razumno.

Gallagher iznosi na vidjelo detalje koji do sada nisu bili poznati hrvatskoj historiografiji. Primjerice, u vrijeme Stepinčeva uhićenja Hurley je bio na odmoru u Švicarskoj i nije isključeno da je i to utjecalo na vrijeme Stepinčeva uhićenja. Također je bilo nepoznato da je Hurley bio iza ekskomunikacije “katolika” koji su sudjelovali u suđenju i osudi nadbiskupa Stepinca. Na prvome mjestu to se ticalo Josipa Broza Tita, što znači da je Sv. Stolica odgovornost za to suđenje stavila pred noge sekretaru Partije i maršalu Jugoslavije. Nova je pojedinost da je nakon Stepinčeve osude Hurley imenovao nove biskupe, a da nije obavještavao državne vlasti, što je iritiralo Tita, a treba dodati i Rittiga.

Biskup odbačen od političara

Iznad svega je zanimljivo da su ili Britanci ili Amerikanci (vjerojatno dogovorno) postavili špijuna u beogradsku nuncijaturu (str. 174.-175.). Uz sve druge pokazatelje, bio je to znak da američka državna administracija gubi povjerenje u svoga nekadašnjega povjerljivog čovjeka za specijalne i delikatne operacije. Znakovito je bilo i to da State Department nije dijelio Hurleyevo viđenje važnosti i znakovitosti Stepinčeva slučaja. Nakon Stepinčeve osude, američka je administracija blago komentirala, s desetsk dana zakašnjenja, izostanak pravne procedure i kršenje građanskih prava što je, razumije se, razljutilo Hurleya, jer je mnogo više od toga bilo u igri. Najodgovorniji čovjek za takvo ponašanje State Departmenta bio je, čini se, zamjenik konzula u Zagrebu Peter Constan koji je bio na suđenju i izvješćivao svoju Vladu (str. 177.-178.). S obzirom na

¹³ Nedavno su se hrvatski povjesničari i politolozi na simpoziju u Sarajevu oborili na ideju *antemurale Christianitatis*, vidi: *Historijski mitovi na Balkanu*. Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003.

ono što je rečeno, ne začuđuje da Gallagher nije kritizirao Constanova izvješća, poput komentara da je znakovito što se Stepinac nije branio u svom obraćanju sudu, nego samo napadao režim. Američki diplomat, očito, nije razumio poruku koju je Stepinac slao izjavom "savjest mi je čista". Slično je Constan interpretirao i memorandum koji je Stepinac neposredno prije suđenja dostavio američkom konzulatu u Zagrebu (nazivali su ga Nadbiskupovim memorandumom). Kako prenosi Gallagher, u memorandumu je Stepinac upozoravao američke diplomate da će mu komunisti suditi i to zato što su protivnici Crkve i vjere. Amerikanci su se, pak, čudili da nadbiskup ne iznosi nikakve dokaze u svoju obranu (str. 180). Diplomati, očito, nisu razumjeli Stepinčevu poruku. Ni prije suđenja ni na suđenju Stepinac nije stavljao sebe u središte, nego Crkvu, i znao je da se njemu ne sudi zbog njega, nego zbog toga što komunisti žele naškoditi Crkvi i vjeri. Diplomati, očito, nisu mogli shvatiti da netko može razmišljati u tim kategorijama u tako prijetećem času te su izostanak nadbiskupova samoopravdavanja shvaćali kao prihvaćanje krivnje.

Američkim diplomatima je ionako politički način razmišljanja bio bliži, a u političkim kategorijama komunistički sud je saveznička institucija, dok je Stepinac predstavljao "neprijatelja". Stoga je optužbe "javnog tužioca" smatrao valjanima jer je Stepinac svojim odnosima s NDH vlastima "možda dao određenu podršku neprijatelju" (str. 178.). Slaganje s neprijateljem, Gallagher nas podsjeća, tada je u američkim razmjerima poprimalo nezgodne konotacije i svrstavalo se u kategoriju "nelojalnosti" američkim interesima. Činjenica da je Stepinac sklonio nekoliko kutija državne arhive u podrume Nadbiskupije Constana je utvrđivala u tom uvjerenju, a Stepinčevo objašnjenje da ih je htio zaštititi od savezničkih (tj. američkih) bombardiranja mora da ga je ošinulo kao grom iz vedra neba. Za razliku od Constana, Stepinac očito nije razmišljao u političkim kategorijama.

Američko konačno odbacivanje Hurleya nije bilo vezano uz Stepinca, nego uz radikalnu promjenu američke politike prema Jugoslaviji u trenutku pojave napukline između Tita i Staljina 1948. Amerika je htjela produbiti rascjep u komunističkome bloku i predsjednik Truman se više nije želio opterećivati ljudskim pravima i postupcima Tita prema Katoličkoj crkvi i vjeri općenito. Takve pojedinosti svrstane su u kategoriju "domaće politike", a veliki politički interesi ne priječe ekonomsko pomaganje zemlje koja krši ljudska prava. Nakon nekoliko pokušaja da uvjeri predsjednika SAD-a, Hurley je razočaran odustao.

Hurley je prekinuo suradnju s američkom politikom i izgubio povjerenje ključnih ljudi u njoj, ali je nastavio svoju politiku odlučnosti i sučeljavanja. Tito mu je pružio priliku za tu posljednju bitku kad je odlučio unijeti razdor u Crkvu stvaranjem staleških svećeničkih udruženja, asocijacije lijevo orijentiranih ili kompromitiranih svećenika kojima je upravljala tajna policija, s ciljem ostvarenja dugo prisutne ideje stvaranja "nacionalne crkve" koja neće biti ovisna o Rimu. Hurley je pozivao takve svećenike na individualne razgovore, obilazio zemlju, ohrabrivao biskupe i neposlušnima prijetio ekskomunikacijama. Iako vatikanska diplomacija, prema Gallagherovu mišljenju, nije dovoljno cijenila taj Hurleyev rad (str. 188.), njegova odlučnost je spriječila pokret većih razmjera. Pokazujući Titu zube, Hurley je pokazao komunistima da će morati otpočeti razgovore s biskupima, a ne s pojedinim svećenicima, ako žele naći *modus vivendi* s Katoličkom crkvom.

Iako je bio svjestan da je izigran, Hurley nije ostavljao američku administraciju na miru glede zagrebačkog nadbiskupa. Poduzeo je veličanstvenu kampanju da nepravедно osuđeni nadbiskup koji čami u zatvoru postane dio svakidašnjice američkih katolika. Newyorški nadbiskup Spellman imenovao je novosagrađenu gimnaziju u White Plainsu Stepinac Highschool, Kolumbovi vitezovi organizirali su 1. svibnja 1949. "paradu lojalnosti" u New Yorku u kojoj je sudjelovalo 100.000 katolika (isto toliki broj katolika prosvjedovalo je protiv Titova režima i u Dublinu), dok su komunisti u Jugoslaviji za Dan rada častili svoje radništvo grahom. Vrhunac je bio kad je Odbor za vanjsku politiku u američkom Senatu izglasovao rezoluciju kojom se od SAD-a zahtijeva da u Ujedinjenim narodima traži Stepinčevo oslobođenje. Sličnu je rezoluciju donio i Predstavnički dom (str. 189.).

I američka je administracija čula poruku te je američki veleposlanik u Beogradu George V. Allen nastojao ishoditi uvjetno puštanje Stepinca iz zatvora. Hurley se i tomu usprotivio jer je mislio da će to biti znak popuštanja režimu. Kao i 1940. okrenuo se i protiv Pija XII. koji je pokazivao volju da nađe kompromis. Svaki kompromis s neprijateljem Hurleyu je bio nedopustiv, jer nije vjerovao, kao što je mislio da Talijani postupaju, da se bitka može dobiti bez borbe (str. 191.). Isto je mislio i o Piju XII. i nije se sustezao svoje uvjerenje komunicirati drugima. No Pio XII. se okretao prema politici traženja kompromisa umjesto konfrontacije, što je također značilo da Hurleyevoj diplomatskoj misiji mora doći kraj. Krajem svibnja 1949. monsinjor Pietro Sigismondi je bio imenovan savjetnikom u beogradskoj nuncijaturi. U lipnju se Hurley suglasio da bude zamijenjen i na njegovo je mjesto postavljen mladi 39-godišnji Silvio Oddi, ali je Hurley napustio nuncijaturu tek u lipnju 1950. (str. 192.-193.).

Gallagherovo tumačenje Pijeva napuštanja Stepinca i okretanja drukčijoj politici prema komunizmu teško može odgovoriti na neke poteze Pija XII. koji proturječe takvim zaključcima. Papa je, naime, 1952. odlučio uzdignuti Stepinca na čast crkvenoga stožernika (kardinala), iako je mogao pretpostavljati da to može imati teških posljedica za odnose s Titovom Jugoslavijom, što se i ostvarilo. Papa je također američkom liječniku o Stepincu rekao da je "jedan od nadahniteljskih vođa u duhovnoj borbi protiv komunističkog ropstva" (str. 205.). Teško se te pojedinosti mogu riješiti ako se pođe od pretpostavke da je Papa bio spreman na promjenu politike prema komunizmu. To također stavlja pod znak upitnika Hurleyev otpust iz vatikanske diplomacije zbog navodnoga sukoba s Papom oko promjene odnosa prema zagrebačkome nadbiskupu. Vjerojatnije je da je Papa želio otpustiti Hurleya zbog njegova sustavnoga odbijanja da bude lojalan onome tko ga šalje u diplomatsku misiju.

Borac protiv komunizma na američkom tlu

U posljednja dva poglavlja (10. i 11.) Gallagher predstavlja Hurleya nakon povratka u Floridu kao promijenjenog čovjeka koji se osjeća izdanim od svoje zemlje i čija su mladenačka uvjerenja o skladnosti katoličkih i američkih ideala srušena. Njegovu borbu protiv (Titova) komunizma njegova zemlja više nije prihvaćala, nego ga čak smatrala manjkavim rodoljubom. To ga je predodredilo da se okrene borbi protiv komunizma koja je već bila u tijeku u Republikanskoj stranci, stranci koju nije izabrao u svojoj mladosti. Gallagher ilustrira snagu Hurleyevih antikomunističkih akcija trima

slučajevima: borbom protiv ambasadora Allena, humanitarnom misijom bolesnome nadbiskupu Stepincu i antikomunističkom teologijom.

Veleposlanik Allen nije iritirao samo Hurleya intervjuom novinaru *Chicago Daily Newsa* 6. prosinca 1951. o tome da je komunistički režim imao opravdanih razloga osuditi Stepinca, iako je američka vlada protiv zatvaranja klerika. Nacionalna katolička konferencija za socijalnu skrb bila je izvan sebe, tako da je i američka vlada preporučila Allenu da prestane s takvim izjavama (str. 198.). No kad je ambasador ostao pri svojem pristajanju uz komunistički sud, Hurley, služeći se uslugom urednika *Florida Chatholica*, obasuo je State Department pismima i uvodnicima kojima su optužili američkog veleposlanika u Jugoslaviji Allena da prima naredbe Titova Agitpropa te da pokušava "obratiti" Amerikance na Titov komunizam.

Kad je nakon dvije godine bio nagovoren da pusti Allena na miru, Hurley je započeo novi pothvat šaljući svim američkim biskupima brzojav o tome da kardinal Stepinac - u međuvremenu je Pio XII. počastio nadbiskupa kardinalskim grimizom - umire i da Tito hoće da umre. Kako kardinal Stepinac nije želio napustiti zemlju zbog liječenja, jer se bojava da bi mu povratak bio onemogućen, Hurley je intervenirao kod predsjednika Eisenhowera da omogući odlazak stručnjaka u Krašić, što je bilo i ostvareno.

Hurley je prihvatio kampanju senatora iz Wisconsina Josepha R. McCarthyja protiv "crvene opasnosti" i protiv "ružičastih" (*pink*) koji su se uvukli u sve pore američkih institucija. Ne treba onda čuditi da je pokrenuo kampanju koja je onemogućila drugom čovjeku Sovjetskog Saveza, Anastazu Mikojanu, posjet Floridi.

U posljednjem poglavlju Gallagher obrađuje proces razdiobe Hurleyeve biskupije na dvije i financijske nesporazume oko toga. No za nas je zanimljiviji njegov jedini istup na posljednjem, četvrtom zasjedanju Drugoga vatikanskog sabora u kojem je prekorio braću u biskupstvu što se lome u upozoravanju na patnje Židova u vrijeme Holokausta, a potpuno zanemaruju patnje mnogobrojnih pod komunizmom. Hurley se pokazao vidovitim i često ispred svog vremena te je i tim istupom pretekao izjavu Europskog parlamenta o izjednačavanju nacizma i fašizma s komunizmom. No time se odrekao i svoje pozicije koju je zastupao u mladosti, naime da je za Crkvu i za svijet nacizam veće zlo od komunizma. Sada je, nakon iskustva komunizma, bio uvjeren da su jednako zli, ali da je komunizam Crkvi nanio više zla. Njegov se biograf s time ne slaže. Možemo se složiti s Gallagherom da Hurley nije bio svjestan "da je koncil omalovažao teološki antikomunizam" (str. 219.) te da su katolici "šutljive Crkve", one u komunističkome svijetu, ostali zaboravljeni da rogobore u nametnutom muku. Je li to, pak, bilo pošteno - i teološki ispravno? Gallagher se ne upušta u takva pitanja jer mu u biti nisu zanimljiva. Hurleyu se ipak ne može zaniijekati da je sačuvao smisao za humor, kao kad je uspoređivao nove teološke zvijezde, mahom mlade muškarce, s razdraganim tinejdžerima koji vrište na svaki spomen riječi "sloboda", iako neki od tih teoloških zvijezda nisu sposobni izreći smislenu rečenicu (str. 219.-220.). Što bismo tek trebali misliti o njegovu smislu za predviđanje budućnosti kad je u svoj dnevnik, samo na spomen hrabrosti i dosljednosti krakowskoga nadbiskupa Karola Wojtiše, zapisao: "Poljska - katolička Poljska - slomit će zub komunizmu - pobijedit će Rusiju" (223)?

Hurley je umro 30. listopada 1967. u bolnici Mercy u Orlandu.

Što bi se na kraju moglo zaključiti o Gallagherovoj biografiji mons. Josepha Patric-ka Hurleya? Autor je nedvojbeno uložio mnogo truda u iščitavanju Hurleyeve osobne arhive i u istraživanju drugih američkih arhiva. Plod tog napora je Hurleyeva slika u svoj njegovoj osobnoj kompleksnosti, od strastvenoga predanja idejama koje ga u danom trenutku motiviraju i privlače, preko spremnosti da se suprotstavi i višima od sebe ako misli da je u pravu, do slabosti da ga politički probici odvlače u sferu nekompatibilnosti s njegovim zvanjem i statusom. Sve te Hurleyeve karakteristike izišle su na vidjelo i u vrijeme njegove diplomatske misije u komunističkoj Jugoslaviji. Pod dojmom iskustva komunističkog nasilja postao je žestok neprijatelj komunizma do točke nijekanja svoga ranijeg stajališta da komunizam nije tako velika opasnost za vjeru i Crkvu kao nacizam, suprotstavio se komunističkim vlastodržcima energijom i odlučnošću samo njemu svojstvenima, dok se u vrijeme uhićenja zagrebačkog nadbiskupa odmarao u Švicarskoj te surađivao s američkim i britanskim službama u promicanju njihovih političkih ciljeva.

Gallagher nije učinio jednako veliki napor u istraživanju arhivskoga gradiva vezanoga za Hurleyevu misiju u Jugoslaviji, nego se oslonio na ono malo radova na engleskom jeziku koji su mu bili dostupni. To je ozbiljan manjak te knjige. Gallagheru očito mnoge stvari nisu jasne o poslijeratnom iskustvu Katoličke crkve i hrvatskog naroda pod naletom komunističke osvete i terora. Dijelom su za to odgovorni autori iz kojih je crpio svoje skromne spoznaje. No veći dio odgovornosti ipak leži u njegovim osobnim predrasudama, vjerojatno neodvojivim od osjećaja američke superiornosti prema nekom malom hrvatskom narodu u čiju obranu je stao biskup Hurley, službeni predstavnik Sv. Oca, osjećaje koji lako prijeđe granicu arogancije. Vjerujem da je upravo ta usredotočenost na američko viđenje svijeta najviše pridonijela tome da Gallagher nije povjerovao Hurleyevu viđenju i opisu situacije u Jugoslaviji – čini se, samo u tome – nego je povjerovao izrečenim sudovima komunističkih montiranih procesa i nevjerovatno jake protukatoličke propagande. Američka paradigma onemogućila ga je, također, za ozbiljnu procjenu poslijeratnog svijeta Pija XII., nego ga osuđuje iz Hurleyeve jednako tako amerocentrističke ratne perspektive. Na žalost, time je Gallagher samo potvrdio osjećaje i vjerovanje mnogih da na američkim sveučilištima, kao i europskim, dominiraju filokomunističke ideje.

JURE KRIŠTO